

# La dispeta calendaria ella Foppa

Autor(en): **Maissen, Felice**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **47 (1961)**

PDF erstellt am: **21.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881543>

## **Nutzungsbedingungen**

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

## **Haftungsausschluss**

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

# La dispeta calendaria ella Foppa

Da Sur Felice Maissen, Zignau

## 1. Daco igl ei vegniu

Igl onn dumbra enconuschentamein 365 dis, 5 uras, 48 minutas e 46 secundas. Quei ei numnadamein il temps exact che la tiara drova per circular entuorn il sulegl. Ch'ella drovi presapauc quei temps per far quei tur savevan gia ils astronoms dal temps de Julius Cesar (100—44 av. Cr.). Perquei ha Cesar fixau la lunghezia digl onn, che fuva tut differenta e varionta tier quei e tschei pievel cultural, sin 365 dis e 6 uras. Quellas sis uras fan en quater onns in di entir che dat lu mintga quater onns igl onn basiast de 366 dis. Quella ordinaziun de Caius Julius Cesar, il martial e pli impurtont «Kaiser» e fundatur dell'era imperiala romana ed era roman-tudestga ei vegnida introducida egl entir imperi e vala en principi aunc oz. Il calender ed onn solar de Julius Cesar senumna aunc oz, suenter siu fundatur, **calender Julian**.

Denton haveva Cesar calculau la lunghezia digl onn solar cun 365 dis e 6 uras per 11 minutas e 14 secundas da memia. Quei fa en 128 onns 24 uras ni in entir di de memia. Entochen il 14./15. tschentaner havevan ins pia tenor il calender Julian quintau per igl onn solar, q. v. d. per il tur della tiara entuorn il sulegl gia cun 10 dis memia bia. La differenza sefagieva pli e pli malcumadeivlamein valer. Igl equinoctium della primavera, che stueva tenor il calender Julian curdar mintgamai sils 21 de mars era ussa cheutras gia seruschnaus anavon sils 11 de mars. Il pli sensibel pertuccava quei la fiasta de Pastgas, che era fixada dal Concil de Nicea (325) sin l'emprema dumengia suenter l'emprema glina plena suenter igl equinoctium de primavera, ils 21 de mars.

Igl onn 1582 ha perquei papa Gregori ils XIII fatg la necessaria midada vid il calender e siu calender remediau senumna da leu

naven il **calender gregorian**. El vala aunc oz. Gia tschiens onns avon havevan differents astronoms e scenziats alzau la vusch e fatg attents, ch'il calender Julian seigi buca prius exact. Gia dal 13. tschentaner naven eran perquei divers papas, sco Clemens VI (1342—1352), Sixtus IV (1471—84), Leo X (1513—21) s'occupai cun ina reforma dil calender ed havevan fatg diversas preparaziuns<sup>1</sup>. Sin fundament ded exactas calculaziuns e preparaziuns d'ina commissiun dils pli perderts astronoms ord diversas tiaras e sil pareri de diversas pli renomadas universitads, sco Löwen, Paris, Lille, Alcalà, Salamanca, Köln, Krakau etc., ha papa Gregori finalmein ughiau il pass. Entras Bulla «Inter gravissimas» ha el ordinau d'acceptar ed introducir il calender sin ils 4 d'october de quei onn immediat ils 15 d'october<sup>2</sup>. Il text della Bulla, screts da cardinal Sirletto e signaus dal Papa ils 24 de fevrer 1582, ei vegnius publicaus ils 3 de mars de quei onn<sup>3</sup>. Introducend punctuescha la bulla il disuorden regent e la necessitad de reformar il calender vegl en connex cun ina reforma dil brevier e dil martirologi. Suenter ina survesta della scrutaziun scientifica e dil svilup d'entochen cheu en caussa, ordinescha il papa cuort e bien de dismetter il vegl ed acceptar il calender niev<sup>4</sup>.

Cul 17. e davos paragraf camonda il papa d'acceptar igl uorden niev, cass cuntrari tilli ins sur sesez l'indignaziun de Diu e dils sogns apostels s. Pieder e s. Paul<sup>5</sup>. De quella smanatscha ein ils protestants pli tard sesurvi ed han fatg abundontamein diever per **buca** acceptar l'ordinaziun da Ruma, schend denter bia autras buscheias, ch'ei hagien negina tema dalla excommunicaziun dil papa. Cun la smanatscha della «indignaziun de Diu e dils sogns apostels» denton — sche quella fuorma stat persula e buca en connex cun ina expressiva clausula d'excommunicaziun — ei tuttavia buca smanatschau la scommunica ni il «ban». Ei setracta biaronz d'ina ordinaria, veglia usitada fuorma de conclusiun. Quella formulaziun sblihida ei semantenida tochen en nos dis<sup>6</sup>. Per la Baselia catolica muntava la midada dil calender in fatg

<sup>1</sup> Von *Pastor*, Geschichte der Päpste, tom 9, (Freiburg Breisgau 1923), pag. 206.

<sup>2</sup> I. c., p. 206-209.

<sup>3</sup> I. c., p. 209.

<sup>4</sup> Il text entir della Bulla sesanfla stampaus en : *Bullarium Romanum*, tom VIII, editio Taurinensis, Augustae Taurinorum 1863, p. 386-390.

<sup>5</sup> I. c., p. 389.

<sup>6</sup> Amicabla comunicaziun da rev. sur dr. R. Staubli, prof. dil dretg ecclesiastic, S. Gliezi, Cuera.

puramein disciplinar, che pertuccava en negina maniera la cardientscha.

## 2. L'introducziun dil calender gregorian en general

Il stat papal e las tiaras catolicas della Europa han immediat introducìu il calender niev. Autruisa ei l'introducziun sesvilupada en tiaras reformadas e pariteticas sco ella Confederaziun ed ellas Treis Ligias. Essend che gia Luther haveva a sias uras giu accentuau, che la reforma dil calender seigi negina damonda religiosa, mobein ina caussa spirontamein civila, havess ins cun raschun spetgau, che la novaziun entauppi neginas difficultads tiels de priedi. Enzaconts teologs reformai de renum e de vasta eglia da han bein giu recumandau il calender niev, ein aber strusch vegni udi dal grir e far, ch'igl ei vegniu fatg ina rueida, ina canera, stighond ed agitond, senza risguard della buna caussa, sulettamein fugond encunter igl autur della midada, il papa, per combatter quel cun las pli macortas insultas e blasfemias, sco sch'el fuss il veritabel Anticrist. L'agitaziun ei ida specialmein dalla Germania meridionala anora. La tema ch'il papa vegni entras acceptar siu calender ad augmentar sia pussonza ha tschaffau adina pli vasts cercchels. Acceptar il calender dil papa, schia seclamava ei denter auter, munti ton sco sereconciliar cugl anticrist. Aschia vegneva il pievel tractaus cun pamflets, circularas e giud las scantschallas dils predicants<sup>7</sup>.

Igl onn 1700 finalmein ein ils Principats reformai digl Imperi tudestg seresolvi ded introducir il calender gregorian, sco era envidau en ils cantuns reformai svizzers a quella midada e recumandau il calender niev. Ils cantuns de Turitg, Bern, Basel e Schaffusa han dau suatientscha al clom ed ein secunvegni de schar curdar naven ils 11 emprems dis dil niev onn 1701 ed entscheiver igl onn culs 12 de schaner ed aschia prender suenter il muncont, s'accordond culs auters. S. Gagl, Appenzell e Glaruna ein restai stinadamein tiel vegl. Biabein 50 onns pli tard, numnadamein 1753 ein lu era l'Ingheltiara e la Suezia idas vi tier il calender niev. Las tiaras della Baselia Ortodox-greca denton han mantenu il calender vegl entochen 1923 e la Terchia ha introducìu il

---

<sup>7</sup> *Pastor*, p., 211-213.

niev schizun pér 1927, nua ch'els eran denton seruschnai anavos cul temps per 13 dis.

Denter ils Confederai ha ei dau enqual caniala pervia dil calender niev. Ils cantuns reformai han dalla biala entschatta refusau categoricamein il calender dil papa. Alla dieta de Bada, november 1583, han ils 7 cantuns catolics, cun excepziun de Sutsilvania, declarau de seunir cun las tiaras catolicas e ded acceptar la midada calendaria. Els han era garegiau ded introducir ella els contadis subdits. Surlunder nescha ina prigulusa tensiun denter ils cantuns reformai ed ils catolics. Suenter liungas debattas reusescha ei cun agid digl ambassadur franzos, Fleuri, de proponer in project de mediaziun. Tenor quel astgan ils catolics celebrar lur firaus els contadis tenor lur calender ed ils de priedi tenor il lur, nua ch'els catolics havevan lu de laschar ruassar scadina lavur e «nunmulestai» ils auters. Suenter ditg sestrer ei il project vegnius acceptaus ils 24 de fevrer 1585<sup>8</sup>.

Sin quella posiziun dils reformai, eis ei era buca de spitgar, che l'introducziun dil calender gregorian seigi reussida el Grischn senza incaps. Cheu eis ei vegniu tier vehements combats che han cuzzau, cun interrupziuns, 230 e varga onns, entochen che las davosas vischnaucas, Schiers, Gräsch ed Avers, necessitai e cun gronda aversiun, han stuiu acceptar igl uorden niev.

Suenter la publicaziun della bulla gregoriana, ha il stat dellas Treis Ligias, cun sia majoritad reformada giu scumandau l'introducziun dil calender niev per igl entir territori dellas Ligias e de lur tiara subdita<sup>9</sup>. Quei scamond para denton de haver irritau ils sentiments della populaziun catolica della Valtlina ed ha produciu in malruaus. Il guvernatur de Schauenstein ei seviults in onn pli tard, 1584, allas Treis Ligias per cussegl ed agid, essend ch'els spirituals introduceschien leu il calender niev. Las Ligias han ordinau ad el de castigiar tuts surpassonts<sup>10</sup>.

Mo era en la tiara regenta senza eis ei buca iu dabot cun l'introducziun dil calender niev els cumins catolics. Bein duei s. Carli Borromeo, a caschun de sia viseta ella val Mesauc 1583 haver

<sup>8</sup> Biblioteca Zentrala Turitg, collecziun de manuscrets, Tom H 402, Eidgenössischer Calenderspann 1583/84. Il tom ei buca paginaus. Jak *Bott*, Die Einführung des neuen Kalenders in Graubünden, 1863, p. 17.

<sup>9</sup> *Bott* p. 17.

<sup>10</sup> Archiv cantonal, Cuera, Protocols della dieta, tom 6, p. 99, 169.

empruau, mo cun pauc ni negin success<sup>11</sup>. Sil congress dellas Treis Ligias dil november 1583 ha igl uestg de Cuera, Pieder Rascher — bein sin istanza de s. Carli — giu fatg ina instanta supplica allas Ligias de lubir als catolics il diever dil temps niev, mo senza success. Ins ha sulettamein dau per risposta, che sche l'entira Confederaziun accepti el, vegni ins lu aunc a prender posiziun en causa<sup>12</sup>.

Nuotatonmeins han ils de Mesauc de quei temps selubiu ded ir suenter il temps niev<sup>13</sup>. La Ligia della Casa de Diu e quella della Diesch dertgiras han immediat reclamau tier la Ligia Grischa per via de quella violaziun dellas ordinaziuns della tiara ed han obligau la Ligia Sura de procurar che quei vegni senza targlin dismiss, cass cuntrari vegnien las duas Ligias lu a prender autras mesiras e castigiar ils fallonts. La Ligia Grischa ha sin quei elegiu ina atgna dertgira, consistenta ord commembers de tuts cumins per lugar la caussa ella Val Mesauc. Tgei che quella ha tut drizzau ora ei buca enconuschent. Denton, gia in onn pli tard, igl atun 1586 ha il congress dellas Treis Ligias danovamein reclamau, ch'ils de Mesauc drovien il calender niev, «encunter tuts divers scamonds della tiara», e che quels sezeivrien cheutras dalla ulteriura tiara e cunterfetschien alla brev della Ligia. Landrechter regent, Gallus de Mont de Vella, ei vegnius obligaus de dismetter tuttas insubordinaziuns sin siu intschess, tschelluisa vegnien las duas autras Ligias ad intervegnir<sup>14</sup>.

Il proxim onn 1587 ha la dieta dellas Treis Ligias a Glion concludiu danovamein de scumandar il calender niev sigl entir territori dellas Treis Ligias e quei sut peina de vegnir sclaus ord l'unien dellas Ligias per scadin cumin che lubessi il cuntrari<sup>15</sup>.

Igl onn 1598 ha il nunzius papal della Torre visitau Cuera ed ha fatg ina emprova tier las Treis ligias en favur dil calender niev per ils cumins catolics, mo adumbatten. Sia introducziun ha per sut uestg Johannes Flugi V (1601—1627) plaun a plaun pudiu vegnir realisada els loghens catolics. Gia igl onn 1607 ei quel ve-

<sup>11</sup> J. J. Simonet, Die Einführung des gregor. Kalenders, Bündner Monatsblatt 1935, p. 306.

<sup>12</sup> Archiv cant. Cuera, protocols della dieta, tom 6, p. 139.

<sup>13</sup> Archiv cant. Cuera, protocols della dieta, tom 6, p. 229.

<sup>14</sup> Archiv cant. Cuera, protocols della dieta, tom 6, p. 230, 348. Protocols della Ligia Grischa, tom 1, p. 21. Landesakten 15 sett. 1586.

<sup>15</sup> Arch. cant. Cuera, protocols della Ligia Grischa, tom 1, p. 62.

gnius incarricaus dal papa Paul V de far pass en caussa. Mo la resistenza era da gliez temps memia greva ed era prigulusa<sup>16</sup>.

Igl onn 1622 cun la gronda midada della politica e cun l'invasiun dellas truppas austriacas eis ei reussiu. L'introducziun dil calender gregorian ei vegnida determinada per tut las vischnauncas catolicas entras la capitulaziun de Lindau ed entras ils artechels de nunzi Scappi 1622 e 23. Duront la preschientscha dil nunzi Scappi a Cuera dals 15 de nov. 1623 entochen il fevrer 1624 ha igl uestg publicau ils decrets dil Concil de Trient e l'introducziun dil calender gregorian per tuttas pleivs catolicas dil Grischun<sup>17</sup>.

Igl ei denton era vegniu avon che certs cumins han empau sfurzadamein e cun interna aversiun dau suatientscha alla ordinaziun episcopala ed ein silsunter aunc inaga turnai per temps anavos tiel calender vegl. Per la radicala execuziun han oravontut ils paders caputschins missionaris senza dubi procurau, sco quei ch'in rapport dellas missiuns confirmescha: . . . «il fretg che quels paders raccoltan, cun conservar ils catolics, quels paucs ch'igl ei, cun introducir il calender niev ed il concil de Trient, essend che ins recorra al magistrat civil en caussas ecclesiasticas, sco ei fan era cun dispensas . . . <sup>18</sup>».

En vischnauncas pariteticas ha ei pervia dil calender menau tierbia discumets, malcunvegnientschas e disturbis ella veta publica el traffic e commerci, enten l'observaziun dils firaus e tener giu fieras ed autras occasiuns, essend che silmeins dapi la mesadad dil 17. tschentaner ils catolics setenevan vid il calender niev, ils reformai vid il veder, sco p. ex. a Bivio, els Tschun Vitgs etc.<sup>19</sup>, cheu vegnev'ei per sem. festivau duas ga Daniev ed autras fiastas. Scartiras officialas portan tochen alla fin dil 18. tschentaner il datum dubel.

Cura dh'ils cantuns reformai ein igl onn 1700 vegni envidai dals stans reformai tudestgs ded acceptar il calender niev, ha cun quella caschun Turitg fatg en num dils cantuns reformai svizzers la medema istanza allas Treis Ligias de priedi<sup>20</sup>. Ils caus dellas

<sup>16</sup> J. G. Mayer, *Geschichte des Bistums Chur* II, p. 187, 243, 275.

<sup>17</sup> l. c., p. 280, 289, 297, 300. J. J. Simonet, p. 307.

<sup>18</sup> Archiv di Propaganda, Roma, Copias da P. Jann egl archiv della provincia Svizzera, *Claustra Wesemlin Luzern*, vol. 27.

<sup>19</sup> Archiv cantonal Cuera, AB IV 5, protocols della conferenza de pacificaziun, tom 22, p. 176/177.

<sup>20</sup> Archiv cant., Cuera, protocols della dieta, tom 56, p. 276 f., 284. Plinavon AB IV 7a, tom 32 p. 384 s. e tom 37 p. 445 s.

Treis Ligias mettan la damonda en votaziun tier ils cumins, tenor usit e lescha. Quels sedeclaran unanimamein de continuar cul calender vegl Julian<sup>21</sup>. Per in miez tschentaner ruaussa la caussa danovamein. Pér suenter 1753, suenter che l'Ingheltiara e la Suezia ein idas tiel calender niev, ei ins puspei s'occupaus pli intensivamein el Grischun cun la damonda calendaria. L'epoca dil schinumnuau sclariment era pli favoreivla per il niev. En cerchels pli progressivs de priedi, specialmein tier glied che era stada egl jester, eran ins perschuadius della opportunitad digl uorden niev. Scolai predicants entschavevan a sclarir dalla scantschala anora el senn positiv. Specialmein dr. Martin Planta e decan Castelberg de Glion. Ussa vegneva ei — duront ils davos decennis dil 18. tschentaner — disputau pli e pli bia sur dil calender. Leutier deva beinduras lu tuttavia buc adina la sauna raschun ni ils arguments la viulta, mobein la fermezia della vusch e la forza della bratscha. Ei vegneva debattiu buca mo cun plaids e scartiras, anzi era cun sedadas e bambotschas.

Igl onn 1782 ei la damonda calendaria danovamein vegnida scretta ora als cumins reformai per schar votar giu. La pluralitad sedecida danovamein per star tier il vegl<sup>22</sup>. Mo plaun a plaun sedecidan las singulas dertgiras ni cumins ded acceptar il niev, sfurzai dallas relaziuns. Denter ils emprems cumins che han fatg quei pass audan 1783 l'Engiadina Aulta e Bergaglia. 1784 suonda Cuera<sup>23</sup>. Da cheu naven vegn ei sclariu la damonda adina pli e pli intensivamein en scartira, en baselgia ed en scola. Mo l'introducziun succeda mo targlinond e suenter greva resistenza, savens combattida en diras lutgas.

Ina gronda part dellas vischnauncas reformadas sedecida pér alla entschatta dil 19. tschentaner per il calender niev. Aschia 1801 Samnaun e Schnaus. Igl onn 1804 suonda in entira suita: Malix, Bergugn, Valrein, Schons, Fürstenau, Segl, Lavin, Glion, la gronda part de Sut Valtasna e las vischnauncas dil Segneradi; Tusaun e

---

<sup>21</sup> Archiv cant., Cuera, protocols della dieta, tom 57, p. 5, 71. Leutier era S. A. von *Sprecher* Geschichte der Republik Graubünden im 18. Jahrh. II. part, p. 514/15.

<sup>22</sup> Archiv cant., Cuera, protocols dela dieta, tom. 149 p. 409 ss. 625 s. *Bott* 23 ff.

<sup>23</sup> Archic cant., Cuera, protocols della dieta, tom 150 p. 502, 711 s. tom 151 p. 495. *Sprecher* 516.



Flem suondan 1805, Scuol ed Almen 1806, Val Müstair 1811 e 1812 Sent, Schiers, Grüşch ed Avers<sup>24</sup>.

### 3. Calender vegl e niev ella Foppa

El cumin paritetic della Foppa sto la novaziun calendaria haver menau tier buca pintgas confusiuns e dissidenzas: Culs auters cumins catolics han era ils vitgs catolics della Foppa dumbräu il temps tenor il calender gregorian dapi silmeins 1624. Tenor quel vegneva ei tucchau en igl onn niev, celebrau Pastgas, Tschuncheismas, Nadal e las autras fiastas e diesch, resp. el 18. tschentanner endisch dis pli tard fagevan lu ils de Glion ed ils vitgs reformai dentuorn il medem.

Havevan las tiaras catolicas giu acceptau a sias uras il calender gregorian immediat suenter sia publicaziun ed ils cumins e vitgs catolics dellas Treis Ligias aschi prest sco las relaziuns politics han lubiu quei, sch'ei quei senza dubi plitost daventau ord obedienscha enviars il suprem cau della s. Baselia che ord simpatia enviars talas novaziuns. Ton il pievel catholic sco reformau nutreva ina gronda aversiun e precauta reserva enviars tut quei che midava vid isonzas practicadas da tschentanners enneu. Igl ei perquei perfin vegniu avon, ch'ina ni l'otra vischnaunca catolica ei, suenter haver acceptau il temps niev, puspei turnada anavos tier il veder sco per semeglia Rueun. Leu eran ins, cura ch'il caputschin missionari P. Ireneo ei arrivaus 1628, puspei returnaus tier il calender vegl. Cura ch'il missionari ha lu publicau e recumandau dalla scantschala anora il calender gregorian, ei in selubius de cunterfar publicamein e de dir ch'els veglien observar il veder. Quei um seigi sin quei, quasi sco entras truament de Diu, vegnius malsauns, hagi enteifer paucs dis piars la schientscha e seigi cuort suenter morts, senza saver celebrar mo ina fiasta suenter il calender niev<sup>25</sup>.

Igl onn 1761 ha la Ligia Grischa cun caschun della dieta a Trun fatg ina emprova de perschader las vischnauncas reformadas de sedrizzar suenter il calender niev. Ins ei ella radunonza seplon-

<sup>24</sup> *Bott* p. 31—34, *Sprecher* 515—517, *Simonet* 349, *Guido von Salis-Seewis* en *Bündner Monatsblatt*, 1920 p. 322 s.

<sup>25</sup> *Archiv federal*, Bern, copias ord Milaun, Fondo di religione, Cappuccini 9, *Vita et gesta del P. Ireneo da Casal Moro*.

schius petramein sur dellas difficultads, disuordens e degrettas che succedien firaus e dumengias cun passar e repassar de menadiras, saumas e dil traffic. La maioritad catolica ha fatg als de priedi la proposta de «seconcentrar» alla introducziun dil temps niev, denton senza il minim success<sup>25a</sup>.

Ina tut extraordinaria influenza en favur dil calender niev ha il decan della sinoda retica e plevon reformau e posteriur convertit Balthassar de Castelberg de Glion (1748—1835) giu. Castelberg ha giu studegiu teologia protestanta a Basel, scriveva in excellent latin possedevea grondas enconuschientschas historicas e valeva insumma per ina capacitad denter ils sinodals. Ils 19 d'avrel 1825 ha el, suenter haver surventschiu grevas difficultads, mess giu il confess della cardientscha catolica ella baselgia dil seminari a Cuera, avon il Regens Gottfried Purtscher, prof. Anton Tapfer ed il cancellier episcopal Baal ed ei daventaus catolics. Tenor siu agen confess era el gia daditg enneu perschadius dalla verdad della cardientscha catolica. Per amur de siu curaschus pass ha el giu de pitir bia persecuziuns da l'otra vart<sup>26</sup>. Igl onn 1785, dal temps che Balth. de Castelberg era predicant ad Almen en Tumlhasca, ha el tenu leu ils 23 de schaner in priedi, che ha acquistau in cert renum. Castelberg haveva priu per mira de sclarir la gliעד sur della utilitad e necessitad dil calender gregorian e de perschuader quel ded acceptar il temps niev. Il fulminont priedi para alla biala entschatta ded esser mulars buca mo per ses auditurs ded Almen, mobein per in pli grond cerchel ed oravontut per ses compatriots della Foppa. Perquei intent ha el era schau stampar il preidi il medem onn a Cuera tier Bernard Otto en lungatg romontscha<sup>26</sup>.

Castelberg ha priu per motto de siu priedi il plaid de s. Paul als Thessalonicès: examinei tuttas caussas e reteni quei ch'ei bien<sup>27</sup>. Castelberg entscheiva aschia:

«Quels che damondan: Port'ei neu de perdegar sur dil calender, sto jeu dumandar: Port'ei neu de far cumin sur dil calender? Port'ei neu de piarder il respect, d'engular l'honor als regents e babs

<sup>25a</sup> Archiv cant., Cuera, protocols della dieta della Ligia Grischa AB IV 3 tom 21 p. 9 s. tom 25 p. 410.

<sup>26</sup> J. Simonet, Dekan Baltassar von Castelberg, No. 16 der Raetica varia, 1936, specialmein p. 4, 18.

<sup>26a</sup> Il priedi de Castelberg ei era restampaus ella Crestomathie de Decurtins, tom IV, p. 572 ss.

<sup>27</sup> 1. Thess. 5, 21.

della patria, che han igl emprem beinmanegiadamein purtau avon quei fatg? Port'ei neu de star stinai sin ina isonza senza raschun? Port'ei neu de vuler esser pli perderts ch'auters protestants, de sbittar lur exempel? Port'ei neu de mantener disuorden, d'impe- dir senza negin avantatg als reformai en loghens paritetics la pasch cun lur concarstgauns? Port'ei neu de sgomiar e sbittar bu- nas caussas verdeivlas e nizeivlas? Sche quei porta neu senza ca- schun e raschun, sche porta igl auter era neu cun caschun, ra- schun e verdad.»

Sereferend al plaid de s. Paul; examinei tuttas caussas e reteni quei ch'ei bien, di lu il predicatur, che quels plaids serefereschien en emprema lingua a quei ch'appartegni il salid dell'olma. Denton, sco quei che la veta presenta seigi unida cun la perpetna, ed il tgierp cun l'olma, aschia pertucchi questa exhortaziun digl apie- stel era las caussas de questa veta, pertgei il medem apiestel at- testeschi che tgi che hagi buca quitau da quellas, hagi snegau la cardientscha e seigi menders ch'in pagaun. Demai che Dieus hagi endrizzau in exact e perfetg uorden vid il firmament, suenter il qual ils carstgauns hagian ded endrizzar igl uorden dil temps, ni il schinumnu calender, sche seigi era nundisputabel, ch'in bien uorden en quei grau seigi de basegns e seigi buca de sclauder da quei ch'igl apiestel camondi ded empruar e sch'ei seigi bien accep- tar.

Suenter quest'introducziun passa il predicatur alla emprema part: **Nus vein pia ded empruar ni examinar, qual seigi il meglier calen- der.** En pli liungas expectoraziuns muossa el si co il calender Ju- lian e sia partiziun secuvieri buca cun igl uorden dil firmament, daferton ch'il calender niev hagi remediau quei che maunchi vid igl emprem. Bein senuspescha il predicant de dir ch'il calender niev seigi il calender dil papa, mobein numna el il calender **reno- vau** u **reformau**, per far la caussa pli acceptabla. Las pussonzas e tiaras reformadas hagian gia daditg acceptau il niev temps che mondi exact suenter il cuors dil sulegl ch'il Segner hagi en sia sa- bientscha endrizzau. Sch'ils carstgauns veglien suondar il saun giudezi e sedepurtar endretg dueien els suondar il cuors dil tschiel, sco Dieus vul e buca star stinai sin ina malfundada isonza e salvar disuorden. Pertgei Dieus ei in Diu digl uorden e buca dil disuor- den.

Ella secunda part muossa il predicatur «**ch'ins seigi obligaus de sedrizzar suenter il calender renovau.** Quei ord suondontas ra-

schuns. a) Perquei ch'el ei il meglier tenor il cuors dil tschiel. b) Il calender vegl ei fauls, deriva d'in tirann, d'in pagaun. c) Perquei che nus vein igl exempel della entira carstgaunadad avon nus. Quei passus ei aschi originals, ch'el meretta de vegnir fermaus verbalmein:

«Buca mo ils catolics han priu si il calender renovau, mobein era tut las Baselgias protestantas en Prussia, Hollandia, Ingheltiara, a Bern e Basel e Turitg ed en biars auters loghens, nua ch'ei dat universitads e scolas aultas, glied sabia e perderta, e mo ina part de nus Grischuns cun in pugn-plein Glarunès ed Appenzellès lein esser pli perderts ed haver in calender aparti d'otra glied. E tgei honor, tgei avantatg havein nus cheutras? Segiramein negin auter che quel che nus vegnin salvai per glied senza enconuschientscha tier tuts quels che audan da nossa narradad. Pertgei che aschi perderts sco autras naziuns eis ei enconuschent avunda che ils biars denter nus ein buca — cunzun nus romontschs — buca perquei che nus vessan buc ils duns sco ils auters, mobein perquei che nus vein buca las scolas, buc ils cudischs, essan memia marschs d'emprender e che biars babs e mummas han negin dretg quita e mettan negin cuost vid lur affons «e train pli bugent si bella biesca, bels vadels a mugs» che bein scolai e bein mussai affons — perquei eis ei sco igl ei! — Allura aunc sur quei tut duessen nus esser aschi tschocs, ton barbarics de sbittar quei che glied pli scolada, pli perderta ed illuminada inventeschan e cura ch'ei van ordavon cul bien exempel.

Sut d) alleghescha il predicatur aunc ulteriuras raschuns che obligheschan al calender niev sco 1) Il calender ei negin artechel de religiun. 2) Il niev uorden facilitescha il traffic, fieras, negozi e tutta lavur. 3) El dismetta ils vertents scandels dil disturbi dil ru- aus dellas dumengias e firaus.

L'objecziun ch'ins fageva da gliez temps cun dir ch'ins vegli buca suondar quels de messa e che nies calender seigi il vegl e che «sche nos perdavons hagian saviu vegnir enta parvis cul vegl sche sa- vein nus era» refutescha il versau apologhet cun ina schinumna- da «deductio ad absurdum» sin tala moda: «Cun acceptar il ca- lendar niev, reformau suondein nus buca quels de messa, mobein ils reformai e la sauna raschun. Igl ei ver ch'il calender Julian ei pli vegls mo igl ei era ver ch'el ei pli schliats ch'il niev. Buca tut quei ch'ei niev ei schliet e buca tut quei ch'ei vegl ei bien. Il Nausch ei era vegls, il puccau ei vegls, la cardientscha dils pa-

gauns ei era veglia e stuessan nus acceptar ni mantener tut quei ch'ei vegl, sche stuessen nus vegnir pagauns sco nos perdavons ein stai, far puccau e suondar la veglia siarp.»

Castelberg concluda siu solem priedi culs plaid:

«Fussen nos perdavons stai schi stinai sco biars de nus, sche fussen nus aunc ussa en la stgiradetgna . . . il bov enconuscha siu pursepen e las cicognas, las hirondeillas e la cornaglia siu temps (1. Jer. 8.7) Ton pli descha ei a nus carstgauns che vein la glisch digl intelletg, che vein igl evangeli de saver far quei. Fussen nus buca menders che las bestias, sche nus lessen star maliziusamein stinai sin nossa narradad senza raschun e lessen buca suondar cun ils stans reformai il cuors dil tschiel il qual nies Diu sez ha fatg . . . Dismettei pia tuttas errurs, tuts pregiudecis e tuttas superstiziuns pagaunas ed ovras della stgiradetgna e suondei la glisch, la verdad e la raschun. Empruei tuttas caussas e reteni quei ch'ei bien, sinaquei che la sentenza dil sabi Salomon crodi buca sin vus, il qual di: sche ti pisasses il narr enten in murtèr tut en tocs, sche laschass el auncalura buca da sia narradad. (Prov. 27, 22) Amen.»

Gia il proxim onn 1786 vegn Balthassar de Castelberg clamaus sco plevon en siu liug nativ a Glion, nua ch'el ha pastorau 41 onn. Quei ei stau ual ils onns ils pli malruasseivels gie furius, e quei gest pervia dil calender vegl e niev ella pleiv de Glion. La dispetta calendaria ha entschiet cheu entuorn ils anno 80 ed ha cuzzau entochen encunter la fin dil tschentaner. Il pievel era dividius en duas partidas. La partida dil calender vegl era all'entschatta ella maioritad mo ei plaun e plaun ida a digren. Aunc decennis e decennis pli tard viaden el 19. tschentaner deva ei a Glion umens, che seregurdavan aunc bein dellas sepitgadas e battaglias che vevan liug suenter ils survetschs divins avon baselgia, en baselgia ed ellas ustrias denter «veders» e «novs». Cunzun dumengias e firaus mava ei il mender tier, essend che mintga partida leva celebrar ils firaus tenor siu calender. Lu mavan els mintgamai en clutger per tucchar ed annunziar il firau. Sinquei currevan ils adversaris medemamein tier la tuor e lu deva ei ina caniala en clutger, nua che baul ina e baul l'autra partida vegneva suren. La partida victorisada prendeva lu vendetga cun allontanar il battagl dil zenn grond. Era las vischnaucas vischinontas sco Luven e Flond separticipavan dils combats e prendevan partida per il calender vegl, ensemen cun quels de Glion, specialmein ils Gabriels

e Castelbergs. Entuorn 1796 ni 97 reussescha ei alla partida dil calender niev de prender possess stabel della tuor, dils zenns e della baselgia. Cun quei che quella partida veva la maioritad, han ei priu sin vischnaunca il concus ded introducir il stil niev. Per mus-sar lur pussonza e solemnisar lur victoria ei ina partida de quels dil calender niev in di comparida en baselgia ed han scarpau ora ils bauns reservai el chor ed ella nav allas famiglias noblas che setenevan vid il stil vegl. Quei ner vandalismus ei staus la cuolpa che beinenqualin ei buca pli ius ella baselgia principala al survetsch divin.

Quels dil calender veder denton han aunc buca dau si lur caussa ed ein seteni stinadamein vida quel. Ei tenevan lur survetsch divin special ella baselgia veglia de S. Martin, per il qual ei sesurvevan dals predicants de Luven e Flond. Per impedir era quei, han quels dil stil niev barricadau la via tier la baselgia cun ogra, pignola e lattas, aschia che plevon e fideivels serabitschavan mo cun difficultads el liug. La finala ei era quella baselgia vegnida serrada ad els. In ton dils adherents dil calender vegl ei sin quei seremess, auters fagevan survetsch divin en locals privats entochen ch'els han entras las mulestias de lur adversaris era stoviu desister da quei.

Ils de Luven e Flond ein aunc enzaconts onns restai tier il calender vegl. In di de primavera, ch'els celebravan tenor lur calender vegl Gliendisdis-Pastgas ein ils de Luven semess ensemen ed ein sederschi dalla plaunca giu ed han scatschau ils de Glion che aravan e luvravan il funs in tschancunet pli lunsch.

Encunter la fin dil tschentaner, cun l'invasiun franzosa ed austriaca eis ei vegniu empau pli quiet pervia dil calender. Ins haveva ussa auters quitaus. Biars cartevan che las truppas franzosas seigien vegnidas tarmessas e la tiara extra per introducir dapertut il calender niev.

Inaga che l'opposiziun ei stada rutta a Glion, eis ei iu pli spert cun acceptar il calender niev ellas ulteriuras vischnauncas de priedi. Schnaus pren el 1801 e presapauc da quei temps era Flem. A Castrisch ha plevon Padrutt dumignau atras il calender niev. Valendau e Versomi han aunc targlinau ditg e liung, ferton che Lu-

ven, Uors e Trin han fatg il pli ditg resistenza, entochen ch'era els ein stai sfurzai de far quei ch'ei han buca pudiu impedir.<sup>28</sup>

En scartiras ufficialas dil cumin della Foppa ei ins sesurvius dalla dubla dataziun silmeins entochen 1804. La davosa dataziun dubla els cudischs de protocoll della dertgira civila della Foppa secloma «1804, ils 16/4 d'uost, a Glion.»<sup>29</sup>

Pervia dellas rabantschas calendarias ella Foppa eis ei vegniu tochen tier ina intervenziun della Ligia Grischa. La vischnaunca de Luven ei vegnida citada avon dertgira della Ligia. Il cauvitg Gion Colenberg ha protestau encunter quella citaziun en num dils de Luven, essend ch'ins seigi en caussa ius sur il cumin della Foppa, sco emprema istanza, ora. Las duas parts litigontas ein vegnidas admonidas de secuntener correctamein ina enviers l'otra, entochen che las vischnauncas della Ligia hagien decidiu, e quei sut peina della «indignaziun della Ligia» e 1 000 ducatas castitg.<sup>30</sup>

Pér igl onn 1812 ei il calender niev mess dapertut en funcziun el Grischun. Mo ei ha duvrau la energica intervenziun della regenza. Aunc onns suenter deva ei gliעד stinada, gie entiras vischnauncas, che vulevan buca sesuttametter agl uorden niev. Aunc igl onn 1814 han enzaontas vischnauncas della Portenza empruau de turnar anavos tiel vegl. A caschun d'ina radunonza d'enzaonts capos della Ligia dellas Diesch Dertgiras a Cuera cun cauligia Gren-gel alla testa han deputai dellas vischnauncas de Schiers, Grüschi, Claustra e d'autras declarau, ch'els hagien da lur dertgiras il camond, ded intender alla reintroducziun dil calender vegl<sup>31</sup>. La caussa ha secapescha giu negin avegnir pli.

A Castrisch raquentan ins aunc dad ina dunna, che setschentavi il di cura ch'ils auters celebravien Daniev tenor il calender niev, en tutta ferdaglia cun sia roda sin laupia, per che tuts vesien e filavi ord spir opposiziun. Persuenter schavi ella ruassar la roda 12 dis pli tard, cu mo ella havevi Daniev<sup>32</sup>.

<sup>28</sup> Las sura expectoraziuns sur dils combats calendaris a Glion suondan la descripziun de *Bott*, p. 34-37 las qualas sebasan sin la raquintaziun de plevon ed Antistes Lutta, plevon a Glion 1831-64 ed ein historicamein empau vagon-tas. Retschercas de fontaunas che furnessen meglier e pli concis sclariment egl archiv dil marcau de Glion e dil Cumin della Foppa han menau a negins resultats. Las retschercas van denton aunc vinavon.

<sup>29</sup> Archiv de cumin della Foppa, Glion, Civilprotocol tom. 3, nunpaginau.

<sup>30</sup> Archiv cant. Cuera, Protocol della Ligia Grischa, p. 78, 83, s., 92, 131, 154.

<sup>31</sup> Archiv cant. Cuera, protocols della Ligia dellas Diesch Dertgiras, tom 47, p. 38.

<sup>32</sup> Ord il calender «Per Mintga gi», 1927 el calendari, senza paginaziun.

Semegliontas caussas vegn ei era raquintau da Cuera. Leu mavi aunc onns suenter l'introducziun dil calender niev ina certa gruppa de fideivels ora a Haldenstein al survetsch divin, nua ch'ei vegneva aunc celebrau suenter il stil vegl. Ella Engiadina hagi in vegl Schuolmeister calau per adina cugl ir en baselgia suenter l'introducziun dil calender niev e retschavevi la sontga tscheina cun sia famiglia privatamein en casia. Da certas casarinas vegn ei raquintau ch'ellas mussavien lur opposiziun cun cuschinar mo da luverdis las fiastas tenor calender niev e da fiastas, cura che talas fussien curdadas tenor il vegl. En Schons comparevien femnas cun biblas enta maun avon igl «Oberkeit» per mussar a quella ord la scartira lur apostasia.<sup>33</sup>

Il calender vegl ha denton aunc ditg e ditg suenter l'introducziun uffiziala giugau ina gronda rolla el far e demanar dil pievel. Aunc decennis suenter plidavan ins da «Daniev vegl» «tscheiver vegl» «S. Onna veglia» e «S. Barclamiu vegl». Aunc oz seregordan persunas pli veglias ch'ins plidavi da «Sogn Mihèl veder». Quei termin haveva ina certa muntada per il gudiment dil pastg cumin.<sup>34</sup> Mo era ils catolics, buca mo ils reformai, han aunc tschentaners suenter dumbrau tenor il calender vegl, ils termins de tscheinsir, ils dis de surlischar, de cargar ad alp etc.<sup>35</sup>.—

Il sura tractat ei ina scalarada ord il bien temps vegl, che illuminescha dad ina vart co la veglia izonza era al pievel cara e da l'otra vart co el seteneva vida quella, cura ch'ei setractava ded introducir enzatgei meglier e pli pratic, cun ina stinonza, che fuss veramein stada vengonza d'ina megliera caussa.

---

<sup>33</sup> Bott, p. 37, 33. 40.

<sup>34</sup> Amicabla comunicaziun da sgr. mistral Giusep Demont, Sevgein.

<sup>35</sup> Calender «Per mintga gi» 1927, calendari.